

Meclis'in Kayseri'ye Nakli Tartışmaları ve Mustafa Durak (Sakarya) Bey

Doç. Dr. Emruhan Yalçın*

Özet

Mustafa Durak Bey, 1876 yılında Erzurum'da doğmuş, "93 Harbi"nin elem ve sıkıntılarını, II. Meşrutiyet döneminin karışıklık ve siyasi çalkantılarını görmüştür. İttihat ve Terakki yanlısı faaliyetlere katıldığından cezalandırılmış, İkinci Meşrutiyetin ilân ile cemiyetteki fedakârane çalışmalarından dolayı Erzurum Polis Müdürlüğüne getirilmiştir. Daha sonra Bitlis, Ankara, Adana'da Polis Müdürlüğü ve Cumhuriyet Dönemi ilk Emniyet-i Umum Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 genelgesi ile vatan için hizmete davet edildiği safta yerini almış ve Erzurum Mebusu olarak Birinci Dönem TBMM'ne girmiştir. Meclis'in II. Dönemi için adaylığını koymamış ve iki dönem Erzurum Belediye Başkanlığı yapmıştır. Atatürk'ün daveti üzerine Beşinci Dönem Gümüşhane Saylavı (Milletvekili) olarak tekrar Meclis'teki görevine başlamıştır. 1942 yılında Bursa'da vefat ederek Bursa Emir Sultan'a defnedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Durak Bey, I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mebus, Erzurum, Polis, İttihat ve Terakki, Kayseri.

The Discussions About the Transferring of the Assembly to Kayseri and Mustafa Durak (Sakarya)

Abstract

Mustafa Durak Bey was born in Erzurum in the year 1876, he had seen the turbulence and grief of the '93 War" and the throes of political and constitutional mess of the Second Monarchical Constitution period. He was punished because of

* Bilkent Üniversitesi Yarı Zamanlı Öğretim Elemanı

joining the pro-activities of the Union and Progress, with the declaration of the Second Monarchical Constution, his generous contributions to the society was rewarded by his appointment to the Chief Deputy of Erzurum Police Department. Later on, he was appointed as the Chief of Bitlis, Ankara, Adana Police Departments and became the first Police Department General Chief Deputy of the Republican Era. Mustafa Kemal Pasha's 19 March 1920 declaration he was repositioned on the front he was ordered to and became the Representative of Erzurum at the First Term Grand National Turkish Assembly. He did not wish to run for the Second Term and performed as the Mayor of Erzurum for the two consecutive terms. With the order-proposal of Ataturk, he re-appointed to the Parliament as the Representative of Gümüşhane at the Fifth Term. He was deceased in 1942 in Bursa and buried in Bursa Emir Sultan.

Key Words: *Mustafa Durak Bey, First Term Grand National Turkish Assembly, Representative, Erzurum, Police, Union and Progress, Kayseri.*

1. Giriş

Birinci Dünya Harbi sonunda Bağlaşık Devletlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi'ni müteakip, bu mütarekenin hükümlerini hiçe sayan ve sözlerini inkâr eden galip devletler yurdumuzu paylaşma plânlarına Yunanlıları da dâhil etmişlerdi. Bu, bağımsızlığı uğruna bütün varlığını ortaya koyan Türk ulusunun şahlanmasına vesile olmuştur.

Mustafa Kemal Paşanın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basışıyla Millî Mücadele hareketi bilfiil başlamış oldu. 1919 yılı, Türk siyasi hayatında önemli gelişmelere sahne olmuş, düşman kuvvetlerinin yurdu parçalama emelleri karşısında doğan “*Millî Mücadelede*”, vatanın parçalanmaktan ve milletin esir olmaktan kurtarılması amacının yanında, uygar uluslar çizgisine yönelmek durumuna girilmiştir. Çünkü Türk yurdunu dört yandan kuşatan düşmanlara karşı milletçe ölüm – kalım mücadelesi yapıldığı sırada dahi, yurt içinde de birliği bozacak, ulusu uygarlık anlayışından yoksun gösterecek bir takım olaylar da gelişmiştir.

Ülkenin durumu öylesine karışıktı ki, tam bir keşmekeşin içine düşülmek üzere idi. Aynı ulusun insanları birbirini kırıyor, kardeş kanı döküyordu. Bir büyük savaş başlar gibiydi. Bu halin bir süre daha devamı sonunda devletin nereye varacağını kimse kestiremezdi. İstanbul işgal edilmiş, devlet başkanı olan padişah düşman işgalindeki İstanbul'da kalmış, Meclis-i Mebusan dağılmış, İstanbul Hükûmeti ise millî irade ve millî güvenlik desteğinden yoksun, hatta millî iradeye karşı düşmanların elinde oyuncak olmuştu.

İşgal yıllarında, Türk aydın ve idarecilerinin bazıları manda, bazıları himaye, bazıları bölgesel kurtuluşu, bazıları Bolşevizm'i kurtuluş çaresi olarak önerirken; başlangıçta az olmakla birlikte bir kısmı da bağımsızlıktan başka kurtuluş çaresinin Türk Milleti için söz konusu olamayacağını savunmuşlardı. Dağılan birliği sağlama yolunda en sıkıntılı yıl 1920 yılı olmuştu.¹

Bu düşünceyi savunanlar Millî Mücadelenin çekirdek kadrosunu oluşturacak, zaman içerisinde sırayla bölgesel kurtuluşu, mandayı, Bolşevizm'i ve himayeyi önerenlerin bir kısmı bu çekirdek kadronun etrafında kenetlenmiştir. Mondros Mütarekesi sonrası işgaller, Türk aydın ve idarecilerini farklı kurtuluş çareleri aramaya yöneltirken, bağımsızlık düşüncesini gerçekleştirmeye çalışanlara da uyarıcı etkisi yapmıştır. Bu durum Türk halkının kenetlenmesini sağlarken yeni bir devletin kurulmasına da yol açmıştır.

Bu durum karşısında, milletçe tez elden devlet yönetimine el koymak, bir yandan iç düzeni ve millî birliği sağlarken, bir yandan da ülkeyi ve padişahı düşmanların işgal ve esaretinden kurtarmak ve böylece devletin varlığını ayakta tutup korumak gerekiyordu. Bundan dolayı M. Kemal Paşa derhal harekete geçmiştir.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İtilaf Devletlerince kesin bir şekilde işgal edilmesi ve son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılması üzerine Ankara'da bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti Başkanı ve aynı zamanda Erzurum mebusu olan Mustafa Kemal Paşa, aynı gün yabancı ülke temsilcilerine bir protesto telgrafi göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında işgali, yirminci yüzyıl medeniyet ve insanlığının kutsal saydığı bütün esaslara ve insanlığın vicdanına indirilmiş bir darbe olarak nitelendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa başlangıçta ismini "*Meclis-i Müessesan*" olarak düşündüğü bir Meclis'i Ankara'da faaliyete geçirmek istiyordu. Bazı komutanların bu tabire karşı çıkması üzerine "*Salâhiyet-i Fevkalâdeye Haiz Bir Meclis*" tabirinin kullanılması kararlaştırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa böyle bir Meclis'e ihtiyaç duyulmasının gereğini vilâyetlere gönderdiği 19 Mart 1920 tarihli telgrafında şöyle açıklamıştı: "*Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde, devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin bütünlüğünü temin edecek tedbirleri tatbik etmek üzere millet tarafından, salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir Meclis'in, Ankara'da*

¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk I (1919-1920)*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950, s. 421-422.

ıçtimaa daveti ve dağılmış olan Mebusan'dan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu Meclis'e iştirak ettirilmesi zaruri görülmüştür".²

M. Kemal yine aynı telgrafında seımimlerde her livaya 5'er³ mebus tekabül edecek şekilde livaların esas alınmasını istiyordu. Ayrıca Meclis'in çok acele toplanması gerekli olduğu için de seımimlerin idare ve belediye Meclisleri'nde toplanmış olan millî oya dayandırılması yolunu önermişti.⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın görünüşte kurtarmak ve korumak istediği devlet "*Osmanlı Türk Devleti*" idi. Fakat onun asıl amacı bir yeni Meşrutiyet devri açıp orada kalmak değildi. Büyük Millet Meclisi'ni toplantıya çağırırken ve ona "*Kurucu Meclis*" adını vermek isterken, bu Meclis aracılığı ile rejimi değiştirmeyi düşünmüştür.

Bu şartlar altında Büyük Millet Meclisi'nin açılabilmesi için hummalı bir faaliyet icra edilirken Adapazarı, Hendek, Düzce bölgelerinde de isyanların hız kazanması dikkat çekiciydi. Mustafa Kemal Paşa 22 Nisan 1920 tarihli tebliği ile Meclis'in açılmasından sonra asker ve mlk makamlar ile bütün milletin tek merciinin Büyük Millet Meclisi olacağını belirtmiştir.⁵

M. Kemal Paşa'nın amacına ulaşmak için bir aşama olarak yarattığı ve kabullendiği Birinci Büyük Millet Meclisi, Meclis-i Mebusan'ın bir devamı gibi fakat o günkü tutum ve davranışa göre özel bir halk idaresi rejimine yönelen bir Meşrutiyet parlamentosu olarak göreve başlamıştır.

İlk Meclis'te 338 milletvekili bulunması gerekirken, ancak bunlardan 115'i 23 Nisan'a yetişebilmiştir. 62 aza Mayıs'ta, 27 aza Mayıs'tan sonra, 3 aza da Ocak'ta katılmışlardır.⁶ Meclis ilk toplantısını 23 Nisan 1920 günü saat 13.45'de Sinop Mebusu şerif Beyin başkanlığında yapmıştır.

2. Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey

Mustafa Durak Bey de Erzurum mebusu olarak ilk Meclis'te görev yapanlardandır. Onun dünyaya gözlerini açtığı 1876 Türkiye'sinde, Türk insanının kendi öz topraklarında millet olarak var olma hakkı yavaş yavaş elinden alınmakta idi. İkinci Meşrutiyet dönemi onun gençlik dönemidir. Bu karışık, siyasî çalkantılar döneminde İttihat Terakki içindeki faaliyetlerinden

² M. K. Atatürk, *Nutuk I*, s.421.

³ Abdurrahman aycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.169.

⁴ M. K. Atatürk, *Nutuk I*, s.422.

⁵ M. K. Atatürk, *Nutuk I*, s.432.

⁶ *Millî Egemenlik*, Yıl:1, Sayı 1, 23 Nisan 1985, s.6.

dolayı Mustafa Durak Bey kendini Sinop zindanlarında bulur.⁷ Millî Mücadele onun en verimli dönemidir. Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan 19 Mart Genelgesi ile vatan için davet edildiği safta o da yerini almıştır.⁸

Birinci Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de "*Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir*" hedefi ve "*Millî İrade*" temeli üzerine çalışmalarına başlamıştır. Meclis; açıldığı günlerin çetin şartlarına, içinde yaşadığı günlerin cesaret kırıcı olaylarına, İstanbul hükûmetlerinin zaaflarına, isyanlara, istilâlara rağmen ve sosyal yapısından gelen ruh, inanç ve fikrî yapı farklılıklarını da ortadan kaldırarak vatan sathında millî bütünleşmeyi sağlamış bir tarih abidesidir. Bütün kuvvetini Türk milletinin hürriyet ve tam bağımsızlığını her türlü düşmana karşı sağlamak gayretinden alan Meclis, şüphesiz Türk demokrasi tarihinin en önemli eserlerinden biridir. 23 Nisan günü vatanın dört bir tarafından gelen millet evlâtları bu kutsal çatı altında siyasî, sosyal, iktisadî ve kültür hayatımızın her yönünde aldıkları önemli kararlarla, kanunlarla yeni bir Türk Devleti'nin kurulmasının temelini atmışlardır.

Türk tarihine "İdealistler Meclisi" olarak adını yazdıran I. Büyük Millet Meclisi'nin renkli simalarından biri olan Mustafa Durak Bey, Türk devletini ilgilendiren hayatî önemi haiz konularda millet kürsüsünde dinlemek mebuslar için gerçekten büyük bir zevkti. Kendi ifadesiyle; "*Ne çare ki vatan acısını duyduğum için bütün sözleri vatan hissiyatıyla söylemek mecburiyetindeyim*".⁹ Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa da hatıralarında Mustafa Durak Bey'e yer vererek; 3 Nisan 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği telgrafta, "Durak Bey'den başka, mebuslara karşı Erzurum'da itimat kalmadığını"¹⁰ bildirmiştir.

Mustafa Durak Bey, vatan ve milleti uğruna her türlü fedakârlığı yapmaya hazır her vatansever gibi, önderi bildiği Mustafa Kemal Paşa'nın izinden asla ayrılmamış, ona sadakatle bağlı kalmış, onunla kader ve gönül birliği yapmıştır. Kesinlikle Meclis içinde muhalefet olarak kurulan ikinci

⁷ Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum Yahud Hemşehrilere Armağan*, İstanbul, 1922, s.68.

⁸ *TBMM Arşivi*, Dosya Numarası: 162/1 (8 Nisan 1920); *I. Dönem TBMM Mebuslar Albümü*, s. 27.

⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, Devre: I, C.4, İkinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sanem Matbaası, Ankara, 1985, s.156.

¹⁰ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1988, s.894.

grubun içinde yer almamıştır.¹¹ “*Ben grup mebusu değil, vatan mebusuyum*”¹² diyerek tarafsız bir mebus olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir.

O, Mustafa Kemal Paşanın kurmaya çalıştığı Türkiye Cumhuriyeti’ni canı gönülden desteklemiş ve saltanat ve hilafetin artık zamanın şartlarına ayak uyduramadığını görenler arasında yerini almıştır. O devrin bazı fikir adamları ya da aydın geçinen zümre gibi padişahın izinden asla ayrılmayan ona körü körüne bağlanan bir şahsiyet değil de, tam aksine devrin şartlarına ayak uyduran, aydın düşünen bir fikir adamıdır.

Mustafa Durak Bey, bir eğitimci ve gazeteci olarak, bir toplumun ilerleyip yükselmesi için öncelikle eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerektiğinin bilinci içerisinde idi. Meclis’te pek çok defa bu konudaki düşüncelerini dile getirmiştir. O, maarife ayrılan tahsisatları sürekli olarak az ve kifayetsiz bulmuştu. 28.03.1923 tarihinde, İlkokul Kanunu’nun değiştirilmesine ilişkin yapılan müzakereler esnasında yapmış olduğu bir konuşmasında şunları söylemiştir: “*Efendiler hiç şüphesiz ki bugün köylerimizin de, kasabalarımızın da maarife birer suretle yardım etmesi lâzımdır. Biz bugünkü bütçe ile memleketin maarifini ileri götüremeyiz ve bu memlekette maarif namına bir şey yapamayız ve nitekim bugün de maarifimiz yoktur*”.¹³ O, her şeyin devletten beklenmemesi gerektiğini, başta maarif olmak üzere, halkın, köylünün devlete yardım etmesi gerektiğini savunmuştur.

Dönemin Ermeni komitacıları ile basın yoluyla mücadele etmek maksadıyla, 1 Aralık 1908 tarihinde “*Hadikatül Ahrar*” adlı gazeteyi de çıkaran M. Durak Bey, basının yazılarında halkın millî, mukaddes duygularıyla oynamaması gerektiğini savunmuştur. 09.09.1922 tarihinde, Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü’nün bütçe görüşmeleri sırasında yapmış olduğu konuşmada, “*Matbuattan çok rica ederim. Halkın mukaddesatı ile oynamasınlar, halkın mukaddesatıyla oynamak ateşle oynamak demektir*”¹⁴ diyerek bazı genç yazar ve gazetecileri uyarmak istemiştir.

Mustafa Durak Bey, vazifesine bağlı, vatanını, milletini seven bir mebus idi. Meclis’in bir oturumunda izin ve vazife anlayışı üzerine

¹¹ Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, Milli Mücadele Tarihi, Dördüncü Kitap, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1971, s.408.

¹² *G.C.Z.*, 4, s.156.

¹³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C.28, İkinci Baskı, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.220.

¹⁴ *Z.C.*, 22, s.589.

tartışmalar yapılırken bir kısım milletvekilleri Ramazan ve bayram münasebetiyle uzun bir tatil istemektedirler. Bu arada seçim bölgelerine giderek yeni seçim için çalışacaklardır. Fakat Meclis Hükûmeti yeni Meclis gelinceye kadar devleti kontrolsüz bırakmak istemiyordu. Lozan'da sulh görüşmeleri yapılıyordu. Her an bir hadise olabilirdi. İşte böyle bir dönemde Mustafa Durak Bey'in gösterdiği hassasiyet ibret vericidir. Hatta Birinci Büyük Millet Meclisi sonunda adaylığını koymadığı gibi, bütün mebusların da seçimlere katılmayarak Meclis'i denetleme görevinde bulunmasını önermiştir. Eğer yeni Meclis millî vazifesinde ve millî hâkimiyetin yürütülmesinde ihmal gösterirse, tekrar gelerek onlara doğru yolu göstermesini teklif etmiştir. 05.04.1923 tarihinde mebuslara izin verilmesi konusu görüşülürken yapmış olduğu bu ibret verici konuşmasıyla Büyük Millet Meclisi'nde sandalye ve mevki hırsına kapılanlara seslenerek; "*Büyük Millet Meclisi azaları, sandalye kavgası ile meşgul değildir. Yalnız vatan-kavgası ile meşguldür*"¹⁵ demiştir.

O, kuvvetli bir hitabet gücüne sahipti. Bazen tartışmalarda asabî davrandığı olurdu. Fikirleri, inançları ve vatana hizmet etme arzuları doğrultusunda Meclis'te Erzurum Mebusu olarak Müdafaa-i Hukuk davasının bir aksiyon ve fikir adamı olarak yerini almıştır. Millî hâkimiyet idealine büyük bir vatanperverlik duygusuyla bağlıdır. Meclis tutanaklarını incelediğimiz zaman o, Büyük Millet Meclisi'ni her zaman devleti teşkil eden müesseselerin en üstünü görmüştür. Millî Hâkimiyet davasına olan bağlılığı da samimidir. Meclis'in kabul ettiği rejimin, Türk milletinin geleneklerine, ihtiyaçlarına ve tarihî mazisine uygun olduğunu savunan Mustafa Durak Bey, Meclis'in haklarının da kutsal olduğunu verdiği takrirler ve yaptığı konuşmalarla ifade etmeye çalışmıştır.¹⁶

Asıl mesleği polislik olan M. Durak Bey; Erzurum, Bitlis, Ankara ve Adana'da Polis Müdürlüğü yaptıktan sonra,¹⁷ TBMM azası iken, Dâhiliye Vekâleti'nin ricası, M. Kemal'in daveti üzerine Hükûmet-i Milliye'nin Umum-i Emniyet Müdürlüğünü de deruhte etmiş ve yeni bir teşkilât kurmuştur.¹⁸ Mebus olduktan sonra polisliği ve polisleri unutmamış, çeşitli vesilelerle kürsüye çıktığında onları hep korumuş, teşkilâtın yararı için elinden geleni yapmıştır. 12.10.1922 tarihinde yapmış olduğu bir konuşmasında; "*Bendenizin polislik mesleğim olduğu için ve bu meslekte on*

¹⁵ Samet Ağaoğlu, *Kuvay-ı Milliye Ruhu*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, s.245.

¹⁶ Emruhan Yalçın, *Millî Mücadele'ye Sadakat ve Mustafa Durak Sakarya*, Biz Bize Yayınları, Ankara, 2008, s.392.

¹⁷ *Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi*, Dosya Numarası:3978/128.

¹⁸ *TBMM Arşivi*, Dosya Numarası: 162/3.

iki senelik emektar bulunduğum için söz söylemek salâhiyetini kendimde görüyorum. Efendiler, polis öyle bir kuvvettir ki, hudutlarda düşmana karşı ordular nasıl mühim bir kuvvet ise, dâhilde de memleketin asayişini inzibatını temin nokta-i nazarından polis de mühim bir kuvvettir. Bunlar iki kardeştirler. Biri hariçte düşmana karşı asker, diğeri de dâhilde polis ve jandarmadır. Fakat ihtimal ki bizim polis teşkilâtımızda bazı noksanlıklar vardır. Bunu kabul edelim. Bunu daha iyi şekle sokalım”¹⁹ diyerek teşkilâtın gerekliliğini, ihtiyaçlarını ve yeni bir reorganizasyona ihtiyaç gösterdiğini ortaya koymuştur.

M. Durak Bey’in fevkalâde zamanlarda fevkalâde mahkeme ve hukuk kurallarının işleyebileceği görüşünde olduğunu görüyoruz. O, İstiklâl Mahkemeleri’nin teşkil edilmesini ve Başkomutanlık Kanunu’nu fevkalâde halin gerekleri olarak görmüştür. 27 Temmuz 1922 günü, İstiklâl Mahkemeleri Kanunu’nun değiştirilmesi konusunda yapılan görüşmeler sırasında yapmış olduğu konuşmasında, “*Yapacağımız iş mühimdir. Dünyanın her tarafında olduğu gibi, nerelerde fevkalâde iş görülürse oralarda hemen idare-i örfiye ilân edilir. İdare-i örfiyede en ziyade aranılacak şey o meseleyi çarçabuk hal ve feshetmektir*”²⁰ diyerek İstiklâl Mahkemeleri’ni savunmuştur. Hukuk kurallarının başarılı ya da başarısız görülmesinde bu kuralları tatbik edenlerin de önemli rol oynadıklarını belirten Mustafa Durak Bey, muhaliflerin sık sık kanunlarda değişiklik yapılması isteklerine şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre kanunların iyi ya da kötü olduğunu anlayabilecek kadar bir tatbikat süresi tanınmalıdır. Şahsî ve genel akların aleyhinde bir tutum sergileyen Mustafa Durak Bey’e göre, inkılâbı henüz tamamlanmamış bir ülkede inkılâbın aleyhinde bulunanları salıvermek, kendi elimizde aleyhimizdeki bıçağı bilemek gibidir. Ona göre; “*Yolsuzluklar iyi takip edilmelidir. Memlekette kanun hâkim olsun. Bunun müsebbibi kimse en şedit cezaları verelim. TBMM’nin vazifesi memlekette adaleti temin etmektir. Yoksa böyle körü körüne af kanunu kabul edilemez*”.²¹

Bolşevikliğin ve komünistliğin henüz memleketimizde yeteri kadar tanınmadığını, zararlarının bilinmediğini savunan M. Durak Bey, Kars ve Gümrü bölgelerinde araştırmalar yaparak gerekli bilgi ve belgeleri toplamış ve bölge üzerinde oynanmak istenen siyasî entrikaları, 10 Aralık 1920 günü Meclis kürsüsünden yapmış olduğu açıklamalarla şöyle dile getirmiştir:

¹⁹ Z.C., 15, s.148-149.

²⁰ Z.C., 22, s.9.

²¹ Z.C., 23, s.21.

“Ben milletin mukadderatını omzuma almışım. Milletin mukadderatıyla oynayanların çok dikkatli ve sağduyulu olmaları gerekir. Efendiler Bolşevikliğin dört esası vardır. Dinsizlik, Allah yoktur. Din ne için işlerine gelmiyor, çünkü dinde namus var, ahlak var, iyilik var, milliyet de yoktur. Vatan da yoktur. Namus da yoktur. Bolşevikliğin esasları bunlardır. Komünistliği Yahudiler çıkardılar. Bolşeviklikte herkes memurdur; çiftçi, çoban, ikinci memurdur. Çünkü kimsenin mülkiyet hakkı yoktur. Bolşeviklik iktisaden de memleketi öldürmüştür, çünkü rekabet yok. Efendiler bugün Rusya açlık içindedir ve sefalet içindedir. Pek perişandır. Yiyecek ekmek bulamıyorlar. Ruslar, bizim nüfuzumuzdan istifade ederek Türkistan'ı, Buhara'yı, Azerbaycan'ı elde ettiler. Zavallı Müslümanlar aldanyorlar. Hiç bu meselelerin farkında değildiler. Fakat ne vakit anladılar? Epey zaman geçtikten sonra... Buhara'da parça parça edilmedik namus bırakılmadı. Cengiz Han'ın hazinesi yağmalandı, Türk bölgelerinde binlerce münevver evlâtlar kurşuna dizildi. Ermenistan'da Bolşeviklik ilân edilmesine rağmen, Ruslar burada herhangi bir kıyım hareketine girişmediler. Ermenilerin Rusya'da ayrıcalıklı bir millet olmasının sebebi de Ermeniler; Rusların elinde bize karşı bir silahtır ve emin olunuz ki bir gün bize karşı kullanacaktır. Gürcüler zavallı bir millettir. Rusların siyaseti yalnız bizi değil, bizi elde ettikten sonra İran'ı da elde etmektir. Ondan sonra Hindistan'a doğru uzanmaktadır. Çünkü maksat İslâmı mahvetmek, parçalamaktır. Zannediyorum ki Türkistan ve Azerbaycan da yavaş yavaş kendilerini kurtarırlar. Onlar da Rusların ne olduğunu takdir ediyorlar. İnşallah onlar da kurtulacaklardır. Gözlerinizi iyi açınız. Zannetmeyiniz ki Ruslar bizi parçalamayacaklar. Onlar Bolşevikliği memlekete süs için sokmuyorlar. Maksatları bizi mahvetsinler.... Efendiler, Türkiye komünistliği kabul etseydi Mustafa Suphi'nin raporu var, onda da göreceksiniz. Türk'ün payitahtı Moskova'dır. Bizi birden bire Moskova'ya raptedecekler.”²²

Şahsî problemlerini başkalarına yansıtmayan Mustafa Durak Bey, hürriyet sever bir milliyetçi olduğu gibi haksızlığa da tahammülü yoktur. Mustafa Kemal Paşanın en çok savunduğu “millet olma” inancını içinde millî bir duygu olarak yaşatır, Türk milletinin bir ve beraber olduğunu ırk ve kavim gözetilmeyeceğini hemen bütün konuşmalarında dile getirmiştir. Harici meselelerde son derece duyarlı davranarak, zaman zaman hükümetin dikkatini çekmeyi kendisine bir vazife bildiğini görüyoruz. Lozan Barış görüşmelerinde Türk Devleti'ni temsil eden murahhasların Misak-ı Millî sınırlarından kesinlikle taviz vermemelerini ve Türk Devleti'nin hukukunu eşitlik ve savaş galibi devlet prensibi çerçevesinde savunmalarını istemiştir.

²² G.C.Z., 2, s.31.

Azınlıklar meselesinin de Lozan'da Türk Devleti'nin millî menfaatleri doğrultusunda halledilmesini ifade etmiştir. Meclis'te Musul Meselesi'nin görüşüldüğü 24 Şubat 1923 günkü gizli oturumda Mustafa Durak Bey yaptığı konuşma ile Musul'un önemine değinmiş ve o bölgenin mutlaka elde tutulması gereğini vurgulamıştır.²³ O Meclis kürsüsünde şöyle seslenmiştir: *"Efendiler Musul Meselesine atfı kelam edersek arkadaşlardan birçoğu buna temas ettiler. Görüyorum ki bundan sonra yeni hudutlarımız dâhilinde, Musul gayet mühim bir meseledir. Bendeniz bugün harbin Çanakkale'sini ne kadar mühim görüyorsam, Türkiye için Erzurum'u, Kars'ı nasıl mühim görüyorsam, Musul'u da o kadar mühim görüyorum. Çünkü orada bir Kürdistan Hükümeti teşekkül etmiştir. Efendiler, o Kürdistan muhiti bugün Erzurum'a sekiz saat güneyine kadar geliyor. Efendiler mesele gayet mühimdir. Açık söylemek lâzım gelirse, şimdiye kadar memlekette iyi bir idare tesis edememiştir. Halk gayri memnundur. Efendiler eğer memlekette iyi bir idaremiz olmuş olsaydı, ben bunu bu kadar mühim görmeyecektim. Fakat iyi bir idare görmediğim için gelecekteki tehlikenin pek yakında olacağını görüyorum."*²⁴

M. Durak Bey, ekonomiyi Türk Milletinin yaşama teminatı olarak kabul etmiştir. Türk devletinin ve kurumlarının varlığını sürdürebilmeleri için malî hayatı kontrol altına almanın şart olduğunu verdiği takrirler ve yaptığı konuşmalarla açıkça ifade etmiştir. Maliyeye karşı sorumsuz davranışlar yüzünden hükümetin yaşamasının mümkün olmadığını ve yapacağımız harcamaların bir santiminde bile milletin hakkı olduğunu belirtmiştir. Anadolu'nun ziraî durumunun düzeltilmesi için eğitimin şart olduğunu, ziraat memurlarını eğitmek için bu sahada mektepler açmak gerektiğini söylemiştir. Büyük Millet Meclisi'nin memleket şartlarında gerçekleştireceği adil bir idare ile millî birlik ve beraberlik ile dış düşmanlarımıza karşı muzaffer olmanın tek yol olduğunu ifade etmiştir. Anadolu'daki iktisadî durumun düzeltilmesi, halkın refahını sağlamak için vergi adaletinin şart olduğunu belirtmiştir.²⁵

3. Meclis'in Kayseri'ye naklini tek başına durduran Adam: Mustafa Durak Bey

Sakarya Savaşı günlerinin gizli oturumlarından kalmış hatıralar var! Bunlar o zaman yaşayanların şimdi çocuklarına anlattıkları ibret dersleridir.²⁶

²³ E. Yalçın, *Millî Mücadele'ye Sadakat ve Mustafa Durak Sakarya*, s.252.

²⁴ G.C.Z., 4, s.153.

²⁵ Z.C., 3, s.206.

²⁶ S. Ağaoğlu, *Kuvay-ı Milliye Ruhu*, 1981, s.169.

Yunanlılar Ankara Hükûmeti'nin reddettiği Sevr Antlaşması'nı gerçekleştirmek üzere, durmadan Anadolu topraklarına kuvvet çıkararak Türklere karşı yeni bir taarruza hazırlanmaktaydı. İnönü önlerinde ikinci kez uğradığı yenilginin kendi milleti ve dünya kamuoyundaki kötü izlenimlerini silmek, Megali İdea'sını gerçekleştirmek amacıyla olan Yunan Ordusu, 10 Temmuz 1921'de büyük kuvvetlerle genel bir saldırıya geçmişti. Bu hızlı ve hırslı saldırı sonucunda henüz gereği kadar organize edilememiş olan Türk ordusu adım adım çekilmekteydi ve kentler ard arda düşmekteydi; 13 Temmuz'da Afyonkarahisar, 15 Temmuz'da Tavşanlı, 17 Temmuz'da Simav, Emet, Kütahya, Seyitgazi, 20 Temmuz'da Eskişehir düşmüştü.²⁷ Türk ordusunun Kütahya, Eskişehir muharebelerini kaybetmesi gerçekten İstiklâl Harbini en kritik noktasına getirmişti. 21 Temmuz'da yapılan karşı taarruzun başarılabilmesi ordunun büyük kayıplarla, taktik savunma yapmak için geri yürüyüşe geçerek 25 Temmuz 1921'de tamamen Sakarya gerisine çekilmesi, Ankara'da gizlenmesi mümkün olmayan bir moral kırıklığı meydana getirmişti. Ankara'da gergin, tedirgin bir hava vardı. Kulaktan kulağa fısıldanan kara haberler halk arasında panik yaratmıştı. Tehlike Ankara'ya yaklaştığından kentin elden çıkabileceği düşünülmüş, bir kısım hükümet daireleri daha içerilere gitmeye hazırlanmıştı. Birçok aileler Anadolu içerlerine doğru göç halinde, şehir yavaş yavaş boşalmıştı. Bu arada Sakarya Cephesi'nde bulunan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, cephenin yarılma riski ve durumun kritikliğini görerek Refet Bele'ye ve Meclis İkinci Başkanı Adnan Adıvar'a gizli bir telgraf göndererek Meclis'in, Kayseri'ye taşınmasını istemişti.²⁸ Hükûmet ve Meclis'in Kayseri'ye nakli için yapılan hazırlıklar durumu daha da gergin bir hale sokmuş ve morali büsbütün sarsmıştı. Bu sarsıntının en şiddetli dönemi 23 Temmuz ile 5 Ağustos arasında idi.²⁹

TBMM çalışmaları için Kayseri Lisesinde konuşma kürsüsü bile hazırlanmıştı.³⁰ Belki de Meclis, Ankara'yı bırakıp başka bir yere gitmeye karar verecekti. 23 Nisan 1920 gününde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Meclis'in Kayseri'ye göç etme konusunun konuşulduğu 23 Temmuz 1921 gününe kadar aradan 457 gün geçmişti. Bu 15 aylık süre içerisinde Meclis, yenilmesi gereken çok önemli yaşamsal sorunlarla karşı

²⁷ "Tarihî İki Oturum", *Millî Egemenlik*, 23 Nisan 1985, s.15.

²⁸ Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s.391.

²⁹ *Türk İstiklâl Harbi*, II/IV, (Batı Cephesi) Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs-25 Temmuz 1921), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1996, s.630.

³⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s.250.

karşıya gelmişti. Bütün Batı Anadolu'yu baştan başa yakarak, sivil halkı yedisinden yetmişine dek boğazlayarak, süngüleyerek, toptan kırimdan geçirerek Ankara'ya doğru ilerleyen Yunan ordusunu durdurmak ve iç isyanları bastırmak gibi bir ateş çemberi içindeydi Büyük Millet Meclisi, orduyu çağın gereksinmelerine uygun biçimde donatmak ve ekonomik güçlükleri de çözümlmek gibi çok ağır sorunlarla boğuşmaktaydı.

Millî Savunma Bakanlığı da yakın tehlikenin varlığına işaret ederek Bakanlar Kurulu'na Meclis'in Kayseri'ye göç etmesinde zorunluluk bulunduğunu belirtmişti. TBMM, hükûmetin isteği üzerine gizli oturuma geçmişti. Bu zorunluluk, Meclis'in 23 Temmuz 1921 günündeki gizli oturumunda Millî Savunma Bakanı Fevzi Çakmak Paşa tarafından Meclis önünde resmen açıklanmıştır. Fevzi Paşa Meclis kürsüsünde, bozguncuların ortaya çıkması ihtimaline karşı Konya ve Kastamonu bölgelerinde iki İstiklâl Mahkemesi kurulmasını teklif ettikten sonra; *“Düşmanı Ankara batısında, Sakarya mevzilerinde karşılamaya hazırlanıyoruz. Fakat biz Ankara'da kaldıkça, ordu daima Ankara'yı korumak zorunluluğunu duyacak ve serbestçe savaşamayacaktır. Bakanlar Kurulu, orduyu manevralarında serbest bırakmak için hükûmet merkezimizin Kayseri'ye naklini uygun görmektedir.”*³¹ Birçok milletvekili de bu öneriyi uygun görmüştür. Bazı milletvekilleri şaşkınlık ve sessizlik, Meclis bir karasızlık içindeydi. İşte böyle bir durumda uzun, esmer, zayıf bir adam; *“Söz istiyorum”* diye seslendi ve oturumu yöneten Dr. Adnan Bey'in cevabını beklemeden birden kürsüye fırladı. Bu, Erzurum Mebusu Durak Bey idi. Bağırıyordu: *“Arkadaşlar, nereye gidiyoruz?... Biz bu davaya başladığımız gün, elimizde ne böyle bir ordu vardı, ne bu kadar silah. Bugün eskiye göre çok kuvvetliyiz. Halk gidebilir. Ailelerimiz gidebilir. Memurlar gidebilir. Herkes gidebilir. Ama biz elimizde silah, burada öleceğiz. Hiçbirimiz şehitlerimizden daha büyük değiliz... Düşman, bizi burada kendisini yenmek için tedbirler düşünürken bulmalıdır”*.³²

Meclis'in Kayseri'ye nakli meselesi o gün kesin bir sonuca bağlanamamış, aynı konu Meclis'in 22 Ağustos 1921 günü gizli oturumunda tekrar ele alınmıştı. Bu oturumda Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Meclis'in Kayseri'ye nakli konusunun ısrarla kabul edilmesini ister. Meclis'te de Fevzi Paşa'nın düşüncelerini tasvip eden mebuslar çoğunlukta idi. Meclis'in kesinlik kazanmamış bu kararı üzerine Mustafa Durak Bey, memleket sevdası ile mebusları ikna etmek için yeniden söz alır:

³¹ T. Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s.210.

³² S. Ağaoğlu, *Kuvay-ı Milliye Ruhu*, 1964, s.222-223.

“Efendim; zannediyorum ki biz bir tehlikeli oyuna giriyoruz. Bu bizim için çok tehlikelidir. Her şeyi üzerimize almayalım. Bize lâzım olan bir şey vardır. Kontrol vazifesini yerine getirmek. Kendileri kaçıyor dedirtmeyelim. Düşmanı aciz bırakmak için ne lâzımsa yapılmalıdır. Bu heyet bunu düşünmelidir.”³³

Meclis ayağa fırlayıp Durak Beyi alkışlamaya başlamıştır. Bütün Meclis bir heyecan dalgası içinde Meclis'in Ankara'da kalmasını desteklemiştir. Neticede milletvekillerinin isteği üzerine Samsun Mahkemesi de eklenmek suretiyle, üç İstiklâl Mahkemesi'nin kurulması hususu kabul edilmekle birlikte, Ankara'nın boşaltılması, Meclis'in Kayseri'ye nakli reddedilmiştir.³⁴ Harp devam etmekteydi. Büyük Millet Meclisi zaferden emin olarak başladığı inkılâp hareketleri üzerinde duruyor; kömür işçilerinin korunması için kanunlar çıkarıyor, vilâyetler idaresinin düzeltilmesini konuşuyor, adalet teşkilâtının bozukluklarını gidermeye çalışıyordu. Fakat kalbi hep ordunun yanında olmuştur.

Samet Ağaoğlu, “Kuvay-ı Milliye Ruhu” adlı eserinde Durak Bey için şu ifadeyi kullanmıştır : “Erzurum Mebusu Durak Bey, Birinci Büyük Millet Meclisi tarihine çok karanlık bir günün hatırası ile bağlıdır”.³⁵ Türk tarihinin ender karanlık günlerinden biri ve Ağaoğlu'nun kastettiği gün ordunun Polatlı önlerine kadar çekildiği andı. Avrupalı emperyalist devletlerin uşağı olan Yunanlılar, sözde Megali İdea'larını gerçekleştirmek için İngilizlerin de yardımları ile 23 Ağustos 1921'den itibaren bütün güçleriyle saldırıya geçtiler. 24 ve 25 Ağustos'ta çarpışmalar bütün şiddetiyle devam etmişti. Türk savunma hatlarının yer yer kırılmaya ve geçitler vermeye başlaması üzerine, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa o tarihi emrini vermiştir: “Hatt-ı müdafaa yoktur, Sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır, vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz”. Bu emir doğrultusunda birlikler, müsait bir yerde derhal kendilerine çeki düzen verip karşı taarruza geçmişlerdir.³⁶ Türk askeri literatürüne “Oynak Savunma” diye giren taktik, işte bu emirle tarihî değerini kazanmıştır. 29 Ağustos'a kadar süren savaşlarda Türk cephesi güneye doğru yön değiştirmiştir. Türk kuvvetleri biraz daha geri alınırken, Yunanlılar bir hamle daha yapıp 2 Eylül 1921'de Çal Dağı'nı ele

³³ G.C.Z., 2, s.223.

³⁴ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi- 2*, s. 251.

³⁵ S. Ağaoğlu, *Kuvay-ı Milliye Ruhu*, 1964, s.222.

³⁶ Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyeleri, Ed. Derviş Kılınçkaya, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 8. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s.209.

geçirmişler, Polatlı yakınlarına kadar ilerlemişlerdi. Zafer, Yunan Kralı Konstantin'e meyleder gibi görünmüştü. “*Kemal, kendisi ateş hattına koşuyor ve işin önünü almaya çalışıyor.*” diyerek Yunan ordu karargâhında çok iyimser bir havanın esmesine sebep olmuştur.³⁷

Türk ordularının Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa ise buna cevabını Sakarya vadisinde vermiştir. Yunanlıların buldukları bölgede savunmaya geçmesi üzerine, Türk askeri 10 Eylülde Beylikköprü doğusunda genel taarruza geçmiştir. Buna karşı koyamayan Yunan kuvvetleri geri çekilmeye başlamış ve 12 Eylül'deki Türk saldırısından sonra Sakarya'nın batısına geçmiştir. 13 Eylül'e gelindiğinde Sakarya'nın doğusunda Yunan askeri kalmamıştır. 22 gün ve 22 gece devam eden Sakarya Savaşı'nda Türk ordusu 25.000 kişi yitirmiştir. Yedisi Tümen Komutanı olmak üzere 350 subay şehit düşmüş, 800 subay yaralanmıştır. Bu nedenle Sakarya bir “subay savaşı” olmuştur. Ama bu kayıplarla, sadece Ankara değil, 13 Eylül 1683'te Viyana önlerinde başlayan Türk geri çekilmesi 238 yıl sonra durdurulmuş, Türk'ün makûs tarihi kurtarılmıştır.³⁸

Mustafa Durak Bey; Türk milletinin millet olarak var olma hakkının tükendiğini kabul etmiyordu. O, muhacirliğin elemi, istilânın sıkıntıları, Ermeni zulmünün ıstırabını yaşamış şanlı vatanımızın bir köşesi olan Erzurumumuzun güzide bir evladı idi. Mustafa Durak Bey; en karanlık günlerde birkaç kelime ile sarsılmak üzere olan millî imanı canlandırmış, Sakarya Yunan'a ve Megali-İdea'sına mezar olmuştur. Kendisi de bizzat savaşa katılmış ve “SAKARYA” soyadını alarak Türk milletinin tarihî varlığı içinde yerini almıştır.³⁹

Meclis'in gizli oturumunda yaptığı heyecanlı konuşması ile dikkatleri üzerine çeken Mustafa Durak Bey, mebuslar arasında bir ruh fırtınası koparmış ve Meclis'in Kayseri'ye göç etmesine engel olmuştur.

Mustafa Durak Bey'in, TBMM'nin 23 Temmuz 1921 günkü gizli oturumunda yaptığı tarih sayfalarına ilham olan konuşmasını aynen aşağıya alıyorum:

³⁷ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi*, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât, II/5, 2'nci Kitap, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995, s.128.

³⁸ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2, s. 251–252; Emruhan Yalçın, *Son Haçlı Kalesi: Heybeliada*, Elips Kitap, Ankara, 2009, s.16–18.

³⁹ Erol Kürkçüoğlu, “Mustafa Durak, Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Erzurum Milletvekili”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 1 / 4 (Mart 1990), s.125.

“Efendiler! Dün ben aşağıya inmemiştim. Bağlara tuhaf tuhaf haberler geldi: ‘İşte Meclis’te toplandılar; karar almışlar, Meclis kaçıyormuş, mebuslar kaçıyormuş’ gibi tuhaf tuhaf sözler işittim. Şehre geldim; birçok yerlerle temas ettim, manevîyatları gerçekten kırıktır. Bendeniz böyle demiyorum, bendeniz diyorum ki; ordu, kendisine serbest bir program çizsin; biz müdahale etmeyelim. Ordu şehir bekçisi değil, ordu istiklâl bekçisidir. Nerede can isterse orada harbini yapar. İkinci meseleye gelince: Büyük Millet Meclisi buradan gitmemelidir. Yalnız, hükûmet bir program çizmeli ve bize söylemeli. Halkı serbest bırakmalı, aileleri serbest bırakmalı. Ne varsa hepsi gitsin. Biz bugün burada öleceğiz. Tam o gün gelmiştir. Büyük Millet Meclisi azaları birer tüfek alsınlar, top patlayıncaya kadar burada kalsınlar. Meclis’in buradan gitmesi bütün milletin kuvve-i manevîyesini kırar. İki yüz kadar adam çok bir şeydir.

Biz burada aziz davaya başladığımız gün elimizde ne böyle bir ordu ve ne böyle bir silah vardı. Bugün pek kuvvetli bulunuyoruz. Çünkü karşımızda azametkâr kuvvetli bir ordumuz mevcuttur. Biz hakikaten ordumuza kademe kademe harp ettirsek yüzde seksen, doksan ihtimal ile galip geleceğimizi ümit ediyorum. Bana göre vekiller heyetinin verdiği bu karar yanlıştır. Büyük Millet Meclisi’nin böyle bir zamanda burayı terk etmesi, hem ahaliye, hem de orduya pek büyük tesir edecektir. Meclis’in buradan kalkması da hem orduya hem ahaliye tesir eder. Meclis’in geri çekildiği duyulursa ordunun kuvve-i manevîyesi kırılır.

Sonra efendiler! Rica ederim, hiç telaş göstermeyelim, heyecana düşmeyelim. Çünkü millet bizi ciddiyetle takip ediyor. Millet yüzümüze bakıyor. Eğer bizde bir telaş ve heyecan görürse herkesin kuvve-i manevîyesi kaybolur. Millete biz heyecan vermeyelim, metin olalım. Ölürsek ölürüz. Yedi sene içinde milyonlarca insanı telef ettik. Biz o milyonlarca insandan büyük değiliz. Biz de feda olalım. Hükûmet tedbirini alsın; programını çizsin. İcabında Kayseri’ye mi, Kırşehir’e mi göndermek lâzım geliyor, nereye göndermek lâzım geliyorsa ve gidecek bir şehir varsa yavaş yavaş gitsin. Büyük Millet Meclisi azalarının karargâh buradan çıkıncaya kadar buradan çıkması doğru değildir. Sonra bugüne kadar yaptığımız şeyler heba olur, her şey batır gider.”⁴⁰

Bu sözler bir ruh fırtınası koparmış ve Meclis yerinde kalmıştır. M. Durak Bey, Genelkurmay’ın, Savunma Bakanlığı’nın, Bakanlar Kurulu’nun ve Meclis’in Kayseri’ye göç hususundaki kesin kararına tek başına

⁴⁰ G.C.Z.,2, s.103-104; “Tarihî İki Oturum”, s.15.

direnmiştir. Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey sonunda kırmıştır milletvekillerinin yüreklerindeki kuşkuyu, umutsuzluğu...

3. Sonuç

Asıl mesleği polislik olan Mustafa Durak Bey, hayatını devletin, milletinin hizmetine adanmış idealist, yurtsever bir şahsiyettir. Birinci TBMM’nde Erzurum Mebusu olarak görev yapmış, Mustafa Kemal Paşanın izinden hiçbir şekilde ayrılmamıştır. Sakarya Savaşı’nın zor günlerinde, Meclisin Kayseri’ye nakli söz konusu olduğunda, kürsüye fırlamış ve bunun yanlışlığını izah etmiş, bu karara direnmiştir. O, Meclis Kayseri’ye nakledilirse Millî Mücadele ruhunun ve direncinin kırılacağına inanıyordu. Sonunda tüm mebusları ikna ederek, Meclisin Kayseri’ye naklini durdurmuştur. Kendisi de Sakarya Savaşı’na katılmasından dolayı, Soyası Kanunu sonrasında “Sakarya” soyadını almıştır. Bundan dolayı Mustafa Durak (Sakarya) Bey’i genç kuşaklara anlatırken, “Meclis’in Kayseri’ye Naklini Tek Başına Durduran Adam”, “Millî Sevdadan Nasibini Almış Bir Kuva-yı Milliyeci” diye anlatmak gerekir.

Kaynaklar

- Atatürk, Mustafa Kemal; *Nutuk I (1919–1920)*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950.
- Ağaoğlu, Samet; *Kuvay-ı Milliye Ruhu*, Ağaoğlu Yayınevi, Ankara, 1964.
- Çaycı, Abdurrahman; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi*, Dosya Numarası:3978/128.
- Goloğlu, Mahmut; *Cumhuriyete Doğru*, Millî Mücadele Tarihi, Dördüncü Kitap, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1971.
- Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyeleri, Ed. Derviş Kılınçkaya, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 8. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s.209.
- Karabekir, Kâzım; *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1988.
- Kürkçüoğlu, Erol; “Mustafa Durak, Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Erzurum Milletvekili”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 1/4 (Mart 1990).
- Nusret, Mehmet; *Tarihçe-i Erzurum Yahud Hemşehrilere Armağan*, İstanbul, 1922.
- Özakman, Turgut; *Şu Çılgın Türkler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
- “Tarihî İki Oturum”, *Millî Egemenlik*, Yıl:1, Sayı 1, 23 Nisan 1985.
- Türk İstiklâl Harbi*, II/IV (Batı Cephesi), Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs–25 Temmuz 1921), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1996.
- Turan, Şerafettin; *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi* (Dosya Nu:162).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C.1–29, İkinci Baskı, TBMM Matbaası, Ankara, 1940–1960.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, Devre: I, C.I-IV, İkinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sanem Matbaası, Ankara, 1985.
- Yalçın, Emruhan; *Millî Mücadele'ye Sadakat ve Mustafa Durak Sakarya*, Biz Bize Yayınları, Ankara, 2008.
- Yalçın, Emruhan; *Son Haçlı Kalesi: Heybeliada*, Elips Kitap, Ankara, 2009.